

*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Формування перспективної моделі сільського господарства України

Динамічні та структурні зміни у сільському господарстві, що відбуваються останніми роками, свідчать про необхідність уточнення перспектив розвитку галузі, визначення основних напрямів та кількісних параметрів її розвитку, характеру і змісту взаємного впливу сільського господарства з іншими елементами економічної системи, оцінки наслідків вибраних варіантів тощо.

Серед найсуттєвіших змін, що відбулися в сільському господарстві, слід виділити його перехід у фазу стабільного розвитку. Це проявляється у постійному зростанні обсягів сільськогосподарського виробництва, зокрема в тваринництві, довгоочікуваного перевищення у 2011 році обсягів виробництва продукції рослинництва 1990 року, зростання прибутків галузі та рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств, розширення ринків збуту, особливо зарубіжних та ін. За існуючих болючих і гострих проблем, сільське господарство стає все більш прогнозованою і привабливою для інвестицій сферою діяльності.

На стабілізацію розвитку галузі суттєво впливають зростаючий попит на продовольство у світі на фоні загальної стагнації світової економіки внаслідок фінансової кризи.

Крім того, у галузі відбуваються структурні зміни, пов'язані з розширенням діяльності великого бізнесу, збільшенням виробництва експортоорієнтованої продукції та продукції, що користується підвищеним попитом, пошуком шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та ін. Все це має враховуватися при визначенні перспектив розвитку сільського господарства як важливої галузі вітчизняної

економіки, визначення основних тенденцій та оцінки процесів, що відбуваються у ній.

Спробою визначити перспективи розвитку сільського господарства на найближчі 5-8 років є наукові розробки Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки». Тут на початку 2012 року був підготовлений відповідний комплексний документ, у якому визначені стратегічні напрями цього розвитку до 2020 року¹. У вересні-жовтні цей документ, що є науковою розробкою, був доопрацьований з урахуванням уточнених підсумків 2011 року та попередніх оцінок результатів 2012 року². Стратегічні напрями сформовані за практично всіма складовими розвитку сільського господарства і дають можливість визначити основні параметри цього розвитку на перспективу, а саме до 2020 року. На підставі цих параметрів була розроблена перспективна модель галузі, основні положення якої викладені нижче.

У даний час розвиток сільського господарства відбувається за моделлю, сформованою у перехідний період під впливом напрямів реформування, визначених наприкінці 1990-х – початку 2000-х років. Ця модель, що в деяких дослідженнях називається «дуальною»³, наразі є багатоелементною, різноплановою, включає щонайменше чотири економічних уклади: приватно-

¹ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.

² Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – 2-е вид., переробл. і допов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.

³ Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Гесць, А.О. Гуртов та ін.] ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.

фермерський (фермерські господарства, приватні підприємства), корпоративний (сільськогосподарські товариства, виробничі кооперативи), державний (державні підприємства) та сімейний (господарства населення).

Для оцінки існуючої моделі сільського господарства доцільно використовувати існуючу у вітчизняній статистиці диференціацію діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві (зареєстрованих юридичних осіб за основним видом діяльності), яка включає шість їх видів – господарські товариства, приватні підприємства, фермерські господарства, державні підприємства та інші підприємства (підприємства інших форм господарювання).

Визначення перспективної моделі сільського господарства у проведеному дослідженні здійснювалося за структурою галузі залежно від ключових параметрів (характеристик) її розвитку. Тобто, така модель є абстрактною і відображає залежності між за-

значеними параметрами – складовими цієї моделі.

Враховуючи зростаючу роль і кількість великих (надвеликих) сільськогосподарських підприємств, у більшості параметрів моделі ці підприємства були виділені окремою групою.

Визначальним параметром моделі сільського господарства є, безумовно, структура форм господарювання у галузі, яка склалася таким чином, що за кількістю у ній переважають фермерські господарства (73% від усіх зареєстрованих юридичних осіб), господарські товариства (14%) та приватні підприємства (7%). З урахуванням нинішніх тенденцій до 2020 року, за розрахунками ННЦ «Інститут аграрної економіки», існуюча структура суттєво не зміниться. Найімовірніше, що зростатиме лише частка приватних підприємств за рахунок зменшення частки фермерських господарств та виробничих кооперативів, тоді як інші форми майже не змінять свої позиції (рис. 1).

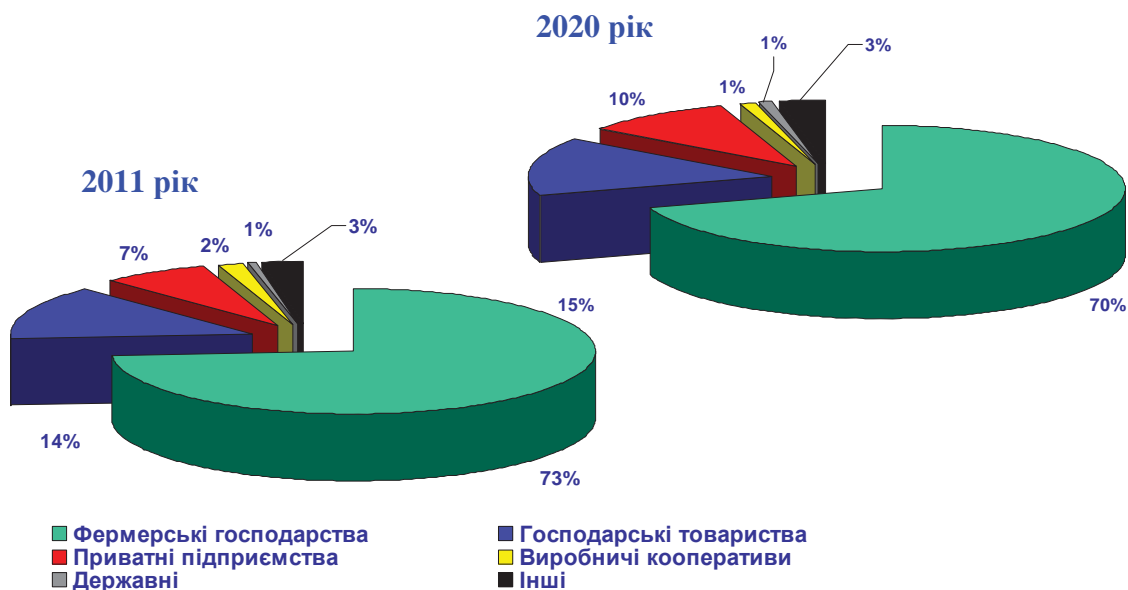

Рис. 1. Прогноз розвитку форм господарювання у сільському господарстві

Цьому сприятиме і тенденція зменшення частки державної власності на сільськогосподарські угіддя, яка до 2020 року зменшиться до 21% проти 26% у 2011 році.

Більш суттєві зміни очікуються у структурі землевикористання. Хоча господарства населення і фермери практично збережуть свої позиції (відповідно 42 і 12% у 2020 році

проти 43 і 11% у 2011), як і загалом сільськогосподарські підприємства, проте збільшиться частка великих підприємств – від 10 до 18%, насамперед за рахунок укрупнення менших підприємств – їх частка зменшиться від 36 до 28% (рис. 2).

У сільськогосподарських підприємствах зменшиться частка посівів зернових і зерно-

бобових культур – від 61 до 51% за рахунок незначного збільшення частки технічних культур та більш суттєвого – від 7 до 13% – частки кормових культур. Натомість у фермерських господарствах та господарствах населення частка зернових і зернобобових культур зростає відповідно від 60 до 66% та від 49 до 60%. При цьому у фермерських господарствах суттєво зменшиться частка технічних культур (від 38 до 25%) та дещо зростає (від 3 до 8%) частка посівів кормових культур. У господарствах населення збільшення частки посівів зернових і зернобобових культур очікується за рахунок картоплі та овоче-баштанних культур (від 23 до 49%), а також кормових (від 15 до 12%).

Розрахунки моделі за структурою виробництва валової продукції сільського госпо-

дарства показують, що господарства населення вироблятимуть 50% цієї продукції проти 48% у 2011 році, частка фермерських господарств несуттєво зменшиться (від 7 до 6%). Сільськогосподарські підприємства будуть виробляти 44% валової продукції, тобто їх частка майже не зміниться (45% у 2011 році). Разом з тим, значно зростає частка великих підприємств – від 9 до 19%, тоді як частка інших зменшиться від 36 до 25%.

Більш значні зміни очікуються у співвідношенні продукції рослинництва і тваринництва. Найбільші вони очікуються у великих підприємств – відповідно 89 і 11% проти 71 і 29% у 2011 році, найменші – у господарствах населення – 62 і 38% проти 58 і 42% (рис. 2).

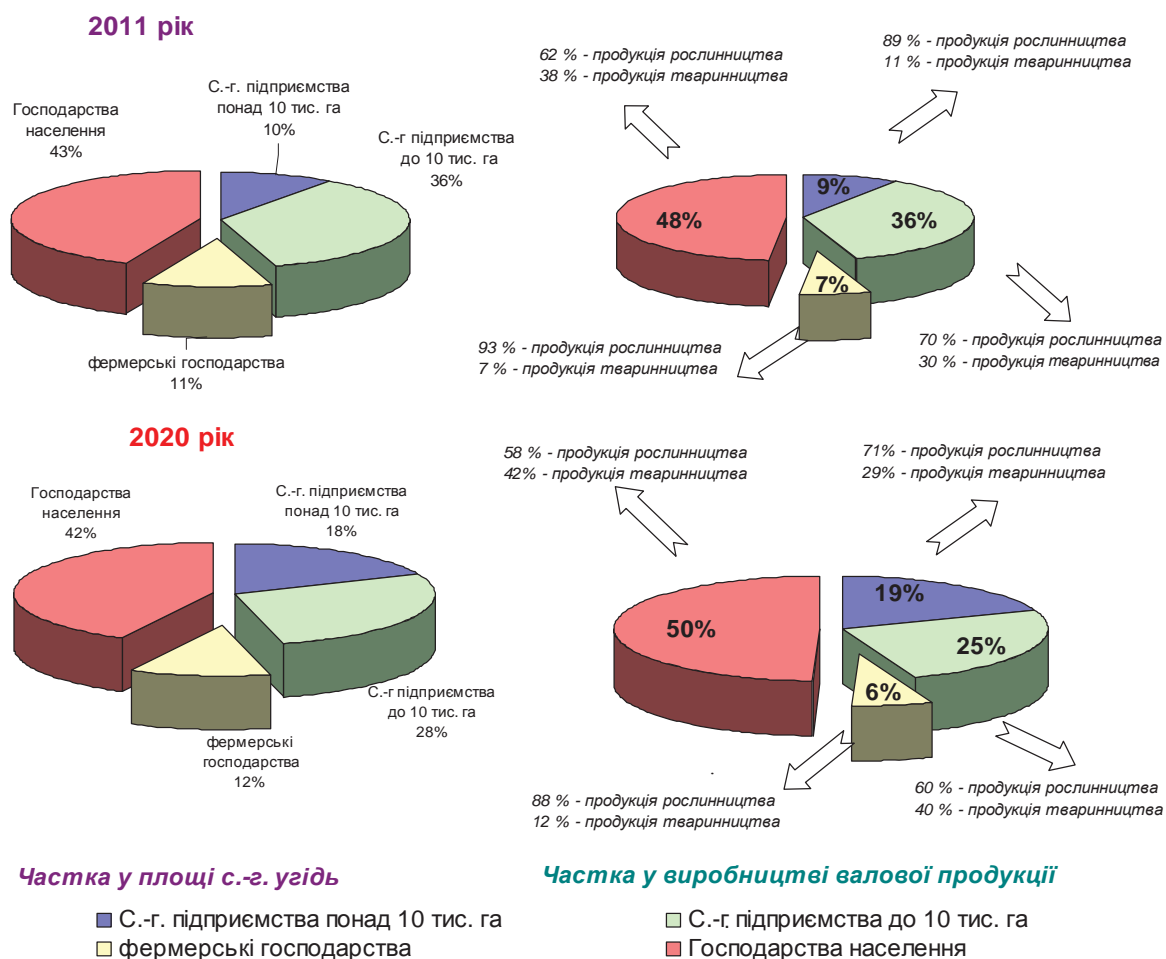

Рис. 2. Частка у землекористуванні та виробництві валової продукції за основними товаровиробниками

Загалом господарства населення зберуть свою вагомую роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Причому у ро-

сливництві їх частка буде навіть зростати – від 43 до 45%, тоді як у тваринництві зменшуватиметься – від 60 до 56%. Суттєво зро-

статиме і частка великих підприємств – по рослинництву від 12 до 22%, по тваринництву від 3 до 15%. Частка фермерських господарств не зміниться – 9% у рослинництві і 2% у тваринництві, а частка невеликих і середніх підприємств зменшиться у рослинництві від 36 до 24%, у тваринництві – від 35 до 27%.

Великі підприємства значно нарощуватимуть свою частку у виробництві більшості основних видів сільськогосподарської продукції. Зокрема, у виробництві зерна їх частка зросте від 18 до 26%, соняшнику – від 18 до 26%, ріпаку – від 19 до 38%, а по цукрових буряках ці підприємства стануть основними виробниками – їх частка складатиме 51% проти 43 у 2011 році. Також високими темпами зростатиме частка великих підприємств у виробництві молока – від 4 до 11% та м'яса – від 4 до 17%.

Частка інших виробників сільськогосподарської продукції змінюватиметься несуттєво, за винятком: господарств населення по зерну (збільшиться від 22 до 37%), соняшнику (збільшиться від 16 до 35%), плодах та ягодах (зменшиться від 84 до 57%) і молоку (зменшиться від 80 до 71%); по невеликих та середніх підприємствах виключно в бік зменшення – по зерну (від 48 до 23%), цукрових буряках (від 41 до 33%), соняшнику (від 55 до 36%), ріпаку (від 62 до 41%), м'ясу (від 51 до 39%).

Сільськогосподарські підприємства зміцнять свої позиції по виробництву овочів – їх частка збільшиться від 14 до 41%.

Модель сільського господарства за структурою аграрного ринку передбачає два аспекти – структура обсягів реалізації сільськогосподарської продукції за різними каналами та розвиток інфраструктури ринку. Практично однозначно, що розвиток галузі буде відбуватися під суттєвим впливом зовнішнього фактора. Тобто, за умов наростання обсягів виробництва зростатиме частка експорту при повному задоволенні внутрішніх потреб. За нашими розрахунками, обсяги експорту продукції АПК до 2020 року зростуть від 13,1 до 34 млрд дол. США, тобто у 2,6 раза.

У розвитку інфраструктури аграрного ринку збільшуватиметься кількість оптових ринків (від 5 до 25), елеваторів та овочесхо-

вищ великої місткості, при суттєвому скороченні товарних бірж (до 5) та зменшенні агроторгових домів (від 247 до 200).

За структурою кредитування сільського господарства очікується збільшення частки довгострокових кредитів за рахунок запровадження іпотеки земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Розвиватиметься кооперативне кредитування, переважно через мікрокредитування кредитними спілками. При цьому комерційні банки залишаться суттєвим кредитором сільського господарства, в тому числі шляхом партнерства із створеним Державним земельним банком.

Випереджаючими темпами зростатимуть інвестиції у тваринництво, тоді як вкладення у рослинництво будуть зростати дещо повільніше. Загалом обсяги інвестицій у сільське господарство зростуть порівняно з 2000 роком у 3,75, а у тваринництво – у 4,8 раза.

У структурі управління розвитком сільського господарства з'являться нові елементи, такі як агропродовольча рада за участю саморегулювальних громадських галузевих (продуктових) об'єднань, Національної академії аграрних наук України (НААН) та Міністерства аграрної політики і продовольства України. На регіональному рівні передбачається формування самоврядних кластерних об'єднань та кооперативних формувань (обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок та ін.). Перспективна структура такого управління показана на рис. 3.

У більш широкому плані управлінська модель розвитку сільського господарства – це складова структури управління розвитком сільських територій, базовими елементами якої є органи місцевого самоврядування. Також у цій структурі представлені суб'єкти господарювання, що функціонують на сільських територіях, органи самоорганізації населення, координаційні ради та агенції розвитку сільських територій різних рівнів, місцеві та центральні органи виконавчої влади та ін. Ключовими інструментами структури управління розвитку сільських територій будуть генеральні плани на 10-20 років, середньострокові програми розвитку (до 5 років), річні плани та бюджети, програмні документи.

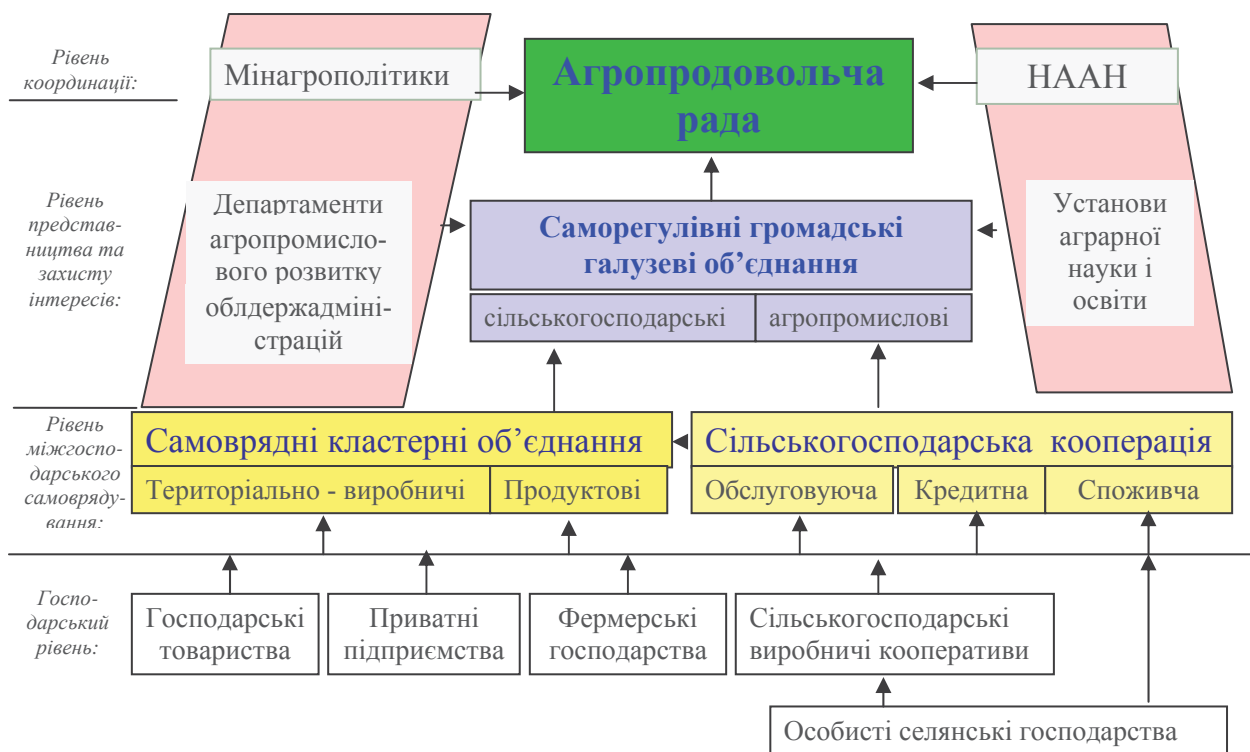

Рис. 3. Перспективна структура управління розвитком сільського господарства

Виділені у статті параметри моделі не можна вважати вичерпними. Для характеристики сільського господарства через побудову абстрактних логічних, математичних, економіко-математичних та інших моделей можна і доцільно використовувати різноманітні параметри, що відображують ті чи інші аспекти функціонування галузі. В даному випадку ми орієнтувалися на формування найбільш загальних характеристик, які, за необхідності, можуть бути доповнені і розширені. Водночас розглянуті параметри у своїй сукупності дають загальне уявлення про перспективи розвитку галузі, тобто формують своєрідну перспективну комплексну модель.

Таким чином, комплексна модель розвитку сільського господарства України показує, що до 2020 року галузь переважно збе-

рігатиме існуючу структуру форм господарювання, виробництва та посівних площ. Господарства населення зберігатимуть вагомую роль у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, хоча у виробництві продукції тваринництва їх частка зменшуватиметься. Великі сільськогосподарські підприємства збільшуватимуть свою частку у виробництві, зокрема продукції зернових та технічних культур, молока і м'яса.

В інституційному середовищі продовжиться розширення інфраструктури аграрного ринку, розвиток системи іпотечного кредитування під заставу землі, формування якісно нової системи управління розвитком галузі на основі розширення участі в ній професійних самоврядних організацій та сільських громад.

Розкрито концептуальні і практичні засади формування перспективної моделі розвитку сільського господарства України.

Раскрыты концептуальные и практические основы формирования перспективной модели развития сельского хозяйства Украины.

Conceptual and practical basics of perspective model formation for Ukrainian agricultural industry development are provided.

*